

TÜRKİYE'DE DEVLETİN MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ: BÖLGE, MERKEZİLEŞME VE BÖLGESELLEŞMENİN TARİHSEL SEYRİ

THE SPATIAL ORGANIZATION OF THE STATE IN TÜRKİYE: THE HISTORICAL TRAJECTORY OF REGION, CENTRALIZATION AND REGIONALIZATION

Recep FEDAI¹

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lapseki Meslek Yüksekokulu, recepfedai@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5547-0048

Geliş Tarihi / Date Applied
29.05.2025

Kabul Tarihi / Date Accepted
15.07.2025

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de devletin örgütsel yapılanmasında “bölge” ve “bölgeselleşme” kavramlarının tarihsel dönüşümünü, Osmanlı’dan günümüze uzanan bir perspektifle ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda eyalet ve sancak sistemine dayanan yerel idare yapısının, Tanzimat reformlarıyla merkezileşen vilayet sistemine evrilmesi; Cumhuriyet döneminde ise umumi müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliklerine, Güneydoğu Anadolu Projesi’nden Kalkınma Ajanslarına kadar çeşitli kurumsal düzenlemelerle yeniden biçimlendiği görülmektedir. Çalışma, bu dönüşüm sürecinde bölge kavramının, idari işlevsellik ile siyasal bütünlüğü dengeleme aracı olarak nasıl kullanıldığını ve bölgeselleşmenin yerel özerklikten çok merkezî denetimin yeniden üretimi biçiminde nasıl şekillendiğini tartışmaktadır. Ayrıca, planlı kalkınma döneminden neoliberal yönetim yapısına geçiş sürecinde, Avrupa Birliği ile uyum çabalarının bölgesel yönetimi nasıl dönüştürdüğü de analiz edilmektedir. Tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemle yapılan bu değerlendirme, bölgeselleşme politikalarının üniter devlet yapısı içindeki sınırlarını ve olanaklarını sorgularken, demokratik katılım ve yerel özerklik tartışmalarına da katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Bölgeselleşme, Merkezileşme, İdari Yapı.

ABSTRACT

This study examines the historical transformation of the concepts of “region” and “regionalization” within the organizational structure of the Turkish state, through a long-term perspective from the Ottoman period to the present. It analyzes how the administrative structure evolved from the eyalet and sanjak system of the Ottoman Empire to a centralized provincial system during the Tanzimat era, and how it was reshaped in the Republican era through various institutional arrangements such as general inspectorates, State of Emergency Regional Governorships, the Southeastern Anatolia Project (GAP), and Development Agencies. The study discusses how the region has functioned as a strategic tool to balance administrative functionality and political unity, and how regionalization has often taken the form of reinforcing central control rather than enabling local autonomy. It also explores how the transition from planned development policies to a neoliberal governance framework—particularly under the influence of European Union harmonization—has transformed regional governance. Employing a historical and comparative approach, the analysis interrogates the limits and possibilities of regionalization policies within the unitary state structure, contributing to debates on democratic participation and local autonomy.

Keywords: Region, Regionalization, Centralization, Administrative Structure.

1. GİRİŞ

Türkiye'de devletin örgütlenme biçimi, tarihsel süreçte merkez-yerel ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş ve bu bağlamda "bölge" ve "bölgeselleşme" kavramları, idari ve ekonomik politikaların kesişim noktasında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet ve sancak sisteminden Cumhuriyetin üniter devlet yapısına uzanan bu tarihsel dönüşüm, bölgesel yönetim anlayışının hem idari hem de ekonomik bağlamda nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır. Bölge kavramı, yalnızca coğrafi bir alan olarak değil, aynı zamanda devletin yönetsel ve kalkınma politikalarını uygulama süreçlerinde stratejik bir kademe olarak ön plana çıkmıştır.

Mevcut çalışma, Osmanlı'dan günümüze bölgenin idari ve ekonomik politikalar içindeki yerini, tarihsel ve kurumsal dinamikler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda temel araştırma sorusu ise: "Bölge ve bölgeselleşme, Türkiye'nin üniter yapısında nasıl bir yönetsel ve ekonomik dönüşüm yaratmıştır?" Bu soruya yanıt ararken, tarihsel süreçlerin yanı sıra 2000'li yıllarda ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajansları gibi yeni yönetsel yapıların etkisi de detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapı, eyalet sistemiyle şekillenmiş; bu sistem, yerel beylerin belirli bir özerkliğe sahip olduğu ancak merkezin siyasi ve mali denetimi altında işleyen bir model olarak kurgulanmıştır (Kunt, 1978: 26-29). Tanzimat reformlarıyla birlikte bu yapı, Fransa'daki *département* modelinden esinlenen il sistemine evrilmiş ve merkezileşme eğilimi güçlenmiştir (Çadırcı, 1988: 601-626). Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, bölgesel yönetim anlayışı, üniter devlet yapısının temel ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır. 1920'li yıllarda umumi müfettişlikler gibi güvenlik odaklı yapılar, bölgesel yönetimde merkezi kontrolü pekiştirirken, 1960 sonrası planlı kalkınma dönemiyle birlikte bölgesel eşitsizlikleri azaltma hedefi öne çıkmıştır (Tekeli, 2008: 39). Özellikle 1980'lerden itibaren neo-liberal politikaların etkisiyle, bölgesel kalkınma ajansları gibi yeni yapılar, Avrupa Birliği (AB) uyum süreciyle birlikte yerel dinamikleri güçlendirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır (Eryılmaz, 2011: 391-409). Ancak, bu süreçte bölgeselleşmenin, üniter devlet yapısının merkezileşçi karakteriyle nasıl bir denge kurduğu veya çelişkiler ürettiği, akademik literatürde sıkça tartışılan bir konu olmuştur.

Mevcut çalışma, Osmanlı'daki eyalet sisteminden başlayarak Tanzimat reformları, Cumhuriyetin erken dönem idari uygulamaları ve 1980 sonrası neo-liberal politikalarla şekillenen bölgesel yönetim pratiklerini tarihsel bir perspektifle analiz etmektedir. Bu bağlamda, bölgeselleşmenin idari, ekonomik ve sosyal boyutları, üniter devlet yapısının temel ilkeleriyle nasıl uyum sağladığı veya çeliştiği detaylı bir şekilde değerlendirilecektir. Çalışma, Osmanlı'dan günümüze bölgesel yönetim anlayışının dönüşümünü, hem tarihsel süreçler hem de kurumsal yapılar üzerinden inceleyerek, Türkiye'nin yönetsel ve ekonomik politikalarında bölgenin stratejik rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, bölgesel kalkınma ajanslarının modern dönemde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve ekonomik kalkınma süreçlerindeki etkisi, AB entegrasyon süreci bağlamında ele alınacaktır. Böylelikle Türkiye'nin bölgeselleşme deneyimlerinin, merkezileşme ve yerelleşme arasındaki gerilimde nasıl bir denge kurduğu ve bu dengenin üniter devlet yapısına etkilerinin anlaşılması amaçlanmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Türkiye'de bölgeselleşme süreçleri, tarihsel olarak idari ve ekonomik politikaların kesişiminde şekillenmiş ve devletin merkez-yerel ilişkileri ekseninde farklı anlamlar kazanmıştır. Osmanlı

İmparatorluğu’nda bölgesel yönetim, eyalet ve sancak sistemiyle kendini göstermiştir. Söz konusu sistem, yerel beylerin belirli bir özerkliğe sahip olduğu, ancak merkezin siyasi ve mali denetimi altında işleyen bir yapı olarak kurgulanmıştır (Kunt, 1978: 141-142). Eyalet sistemi, Osmanlı’nın geniş coğrafi yapısını yönetme ihtiyacına yanıt verirken, yerel güç odaklarının özerkliği, özellikle 17. yüzyıldan itibaren merkezi otoriteyi tehdit etmeye başlamıştır (İnalçık, 1994: 145). Bu durum, Osmanlı yönetimini merkezileşme yönünde reformlar yapmaya itmiş ve bölgesel yönetim anlayışını yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde ayanların yetkilerini sınırlayan düzenlemeler yapılmış, tımar sistemi kaldırılmış ve taşra idaresi merkezden atanan valiler aracılığıyla yeniden örgütlenmiştir. Tanzimat Fermanı (1839) ve ardından gelen 1864 Vilayet Nizamnamesi gibi düzenlemeler ise yerel yönetim birimlerini hiyerarşik bir yapıya kavuşturarak merkezi otoritenin taşra üzerindeki denetimini güçlendirmiştir.

Tanzimat dönemi, bölgesel yönetimde merkezileşme eğiliminin güçlendiği bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. 1864 Vilayet Nizamnamesi, eyalet sistemini terk ederek Fransa’daki *département* modelinden esinlenilen bir il sistemi getirmiştir (Çadircı, 1988a: 1215-1240). Bu reform, yerel yönetim birimlerini merkezin doğrudan denetimi altına almayı hedeflemiş ve valilerin yetkilerini artırarak idari yapıyı daha standart bir hale getirmiştir (Ortaylı, 1985a: 69). Aynı dönemde, belediye teşkilatlarının kurulmasıyla yerel yönetimlerin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmış, ancak yetki devri oldukça sınırlı kalmıştır (Toprak, 1990: 1345-1347). Tanzimat reformları, Osmanlı’nın idari ve mali krizlerine yanıt olarak geliştirilmiş, ancak yerel özerkliği sınırlayan bir merkezileşme anlayışını pekiştirmiştir. Bu süreç, bölgesel yönetimlerin merkezden bağımsız hareket etme kapasitesini azaltarak, idarenin bütünlüğünü sağlama amacına hizmet etmiştir (Barkan, 1980: 255).

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, bölgeselleşme kavramı yeni bir bağlama oturtulmuş ve farklı dönemlerde farklı işlevler üstlenmiştir. 1920’li yıllarda, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde güvenlik kaygılarını önceleyen umumi müfettişlikler kurulmuştur. Bu yapılar, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve bölgesel sorunlara hızlı çözümler üretmek amacıyla tasarlanmış, ancak yerel dinamikleri ikincil plana itmiştir (Dursun, 1998: 191). Bu dönem aralığında, özellikle Demokrat Parti’nin iktidarıyla birlikte yerel unsurların siyasal temsili artmış görünse de, bölgesel yönetimlerde güvenlik eksenli merkezi denetim stratejileri devam etmiştir. 1960 askeri darbesi ve 1971 muhtırası gibi müdahaleler, merkezileşme eğilimini yeniden pekiştirmiş; özellikle doğu bölgelerinde umumi müfettişlik işlevini devralan geçici bölge valilikleri veya askeri komutanlıklar üzerinden bölgesel yönetim, güvenlik kaygıları temelinde düzenlenmiştir. Bu dönemde kırsal isyanlar, etnik hareketlilik ve soğuk savaş dönemi güvenlik tehditleri, bölgeselleşme pratiklerini genellikle yerel özerklikten çok devletin bütünlüğünü koruma refleksiyle şekillendirmiştir. 1980 sonrası ise, neo-liberal politikaların etkisiyle bölgesel yönetim anlayışı ekonomik kalkınma odaklı bir dönüşüm geçirmiştir. Sonraki dönemde ise bölgesel kalkınma ajansları gibi yapılar, yerel potansiyelleri harekete geçirme ve ekonomik eşitsizlikleri azaltma hedefiyle ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2008: 39). Ancak, bu ajansların karar alma süreçlerinde merkezi kontrolün ağırlığı, yerel katılımın sınırlı kalmasına neden olmuş ve demokratik katılım eksikliği eleştirilerine yol açmıştır (Avaner, 2005: 243).

Bölgesel kalkınma politikaları, 1960’lı yıllardan itibaren Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) aracılığıyla sistemli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. DPT’nin hazırladığı kalkınma planları, bölgesel eşitsizlikleri azaltma hedefiyle ekonomik büyümeyi ve sosyal entegrasyonu bir arada ele alan stratejiler geliştirmiştir (Tekeli, 2008: 39). Bu bağlamda, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgesel kalkınmanın en önemli örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. GAP, yalnızca

ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda sosyal bütünleşme ve toplumsal dönüşüm hedefleriyle tasarlanmıştır (T.C. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2002). GAP, sulama, enerji üretimi, altyapı geliştirme ve sosyal entegrasyon gibi çok boyutlu hedefleriyle, sadece ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda bölgedeki toplumsal yapının modernizasyonunu ve ulusal bütünleşmeyi amaçlamıştır (Apan, 2004: 44-45; Bağlı ve Özdemir, 2011: 27). Ancak, projenin uygulanmasında merkezi planlamanın ağırlığı, yerel aktörlerin katılımını sınırlamış ve bu durum, bölgesel kalkınma politikalarının etkinliği üzerine tartışmalara yol açmıştır.

Literatürde, Türkiye'deki bölgeselleşme süreçleri genellikle merkezileşme ve yerelleşme arasındaki gerilim üzerinden değerlendirilmektedir. Üniter devlet yapısının katı merkezizetçi karakteri, yerel dinamiklerin talepleriyle sık sık çatışma yaratmıştır (Heper, 1985: 251; Kösecik, 2006: 32-33). AB uyum süreci, bölgeselleşme tartışmalarını yeniden canlandırmış ve yerel yönetimlerin rolünü güçlendirme çabalarını hızlandırmıştır. AB yerellik ilkesi, yalnızca idari yetki paylaşımı değil, aynı zamanda demokratik normların ve iyi yönetim ilkelerinin yerel düzeye taşınması süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu ilke, kamu hizmetlerinin vatandaşla en yakın düzeyde sunulmasını öngörürken, yerel katılımı ve şeffaflığı artırmayı amaçlamaktadır (Mesçioglu Fedai, 2025: 33). Türkiye açısından ise güçlü merkezizetçilik geleneği, bu ilkenin kurumsal düzeyde benimsenmesini zorlaştırmakta; Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na yönelik çekinceler bu durumun somut göstergelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. AB'nin yerelleşme ve bölgesel kalkınma politikaları, Türkiye'de bölgesel yönetimlerin modernizasyonu ve yerel kapasitenin artırılması yönünde bir baskı unsuru oluşturmuştur (Eryılmaz, 2011: 391-409). Ancak, bu süreçte bölgesel yönetimlerin özerklik derecesi, üniter devlet yapısının sınırları içinde kalmış ve merkezi kontrolün gölgesinde şekillenmiştir.

Bölgeselleşme, Türkiye'de hem idari hem de ekonomik bir araç olarak farklı dönemlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Osmanlı'daki yerel özerklik odaklı eyalet sisteminden, Cumhuriyetin güvenlik ve kalkınma odaklı bölgesel yönetim anlayışına geçiş, devletin merkez-yerel ilişkilerindeki dönüşümünü yansıtmaktadır. Diğer taraftan bu süreçte, bölgeselleşme, üniter devlet yapısının temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde kurgulanmış, ancak yerel özerklik ve demokratik katılım açısından sınırlı kalmıştır. Konuya ilişkin literatür, bu gerilimin Türkiye'deki bölgesel yönetim deneyimlerinin temel özelliği olduğunu ortaya koymaktadır (Kösecik, 2006: 32-33; Heper, 1985: 251).

3. YÖNTEM

Mevcut çalışma, Türkiye'deki bölgeselleşme süreçlerini Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel bir çizgide ele almak amacıyla, nitel tarihsel analiz yöntemini benimsemektedir. Araştırma kapsamında bölge kavramının idari ve ekonomik bağlamdaki dönüşümünü anlamak üzere anayasa metinleri, yasal düzenlemeler, resmi belgeler ve ikincil akademik kaynaklar değerlendirilmiştir.¹ Mevcut çalışmada Osmanlı'daki eyalet sistemi, Tanzimat sonrası reformlar, Cumhuriyetin erken dönemindeki umumi müfettişlikler ve bölge valilikleri ile 2000'li yıllarda

¹ Anayasa metinleri: 1921 Anayasası, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası ve 2017 Anayasa değişiklikleri. Kanunlar: 5449 sayılı Kalkınma Ajansları Kanunu (2006); 6360 sayılı Büyükşehir Yasası (2012); 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu; 5393 sayılı Belediye Kanunu; 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu; 3194 sayılı İmar Kanunu; 178 sayılı KHK (Devlet Planlama Teşkilatı Teşkilat ve Görevleri Hakkında); 181 sayılı KHK (Sağlık Bakanlığı Teşkilatı Hakkında). OHAL ve güvenlik düzenlemeleri: 1927 tarihli Umumi Müfettişlikler Kanunu; 1946 Doğu İlleri Umumi Müfettişliği Uygulamaları; 1987 Olağanüstü Hal Bölge Valiliği düzenlemesi; 2002 tarihli OHAL kaldırılmasına ilişkin TBMM kararı.

kurulan kalkınma ajansları gibi döneme özgü yönetsel yapılar karşılaştırmalı tarihsel yöntemle incelenmektedir. Söz konusu yöntem ile bölgesel yönetim anlayışının evrimi merkez-yerel ilişkileri ve üniter devlet yapısının çözülmesi amaçlanmaktadır.

Mevcut çalışmada kullanılan veriler, mevzuat ışığında bu dönemleri ele alan ikincil akademik kaynaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Birincil kaynak niteliğindeki metinler arasında 1864 Vilayet Nizamnamesi, 1921 ve 1924 Anayasaları, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’ne ilişkin yasal düzenlemeler ve 5449 sayılı Kalkınma Ajansları Kanunu yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise, Osmanlı ve Cumhuriyet idari yapıları üzerine yapılmış akademik araştırmalar (Kunt: 1978; Ortaylı: 1985a; Tekeli: 2008) ile bölgesel kalkınma politikalarını konu edinen kitaplar ve makalelerden (Apan: 2004; Avaner: 2005) oluşmaktadır. Bu eserler, tarihsel bağlamın açıklığa kavuşturulması ve kavramsal çerçevenin oturtulması amacıyla seçilmiştir.

Değerlendirme sürecinde uygulanan karşılaştırmalı tarihsel yöntem ile bölgeselleşmenin farklı dönemlerde kazandığı anlamlar ve işlevlerin ortaya konması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Osmanlı’daki özerklik temelli eyalet sistemi, Tanzimat reformlarıyla merkezileşen il sistemiyle; Cumhuriyetin ilk dönemindeki güvenlik odaklı bölgesel yönetim uygulamaları ise, 1980 sonrası neoliberal politikaların etkisiyle gelişen kalkınma odaklı ajans yapılarıyla karşılaştırılmıştır. Böylece, bölgeselleşmenin Türkiye’nin üniter devlet yapısıyla nasıl bir ilişki kurduğu ve merkez-yerel dengesi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Bölgeselleşmenin ekonomik ve sosyal boyutlarını değerlendirmek amacıyla yayımlanan kalkınma planları (ör. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dokuzuncu Kalkınma Planı) ile GAP gibi büyük ölçekli kamu yatırımı programlarına ilişkin yayımlanmış çeşitli raporlar ve belgeler (ör. GAP Eylem Planı 2008–2012, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019) incelenmiştir. Ayrıca, Kalkınma Ajansları’nın faaliyet raporları ve AB uyum süreci kapsamında hazırlanan belgeler de kullanılmıştır. Örneğin AB’nin katılım öncesi belgelerinde, bölgesel politika uygulamalarında yerel katılımın ve çok düzeyli yönetişimin güçlendirilmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir (European Commission, 2007). Söz konusu kaynaklar, bölgeselleşmenin ekonomik kalkınma, sosyal bütünleşme ve yerel katılım boyutlarını değerlendirmek açısından temel birer zemin sunmuştur.

Son olarak, bölgeselleşmenin Türkiye’deki üniter devlet yapısıyla ilişkisi, merkez-yerel ilişkilerinin tarihsel dönüşümü bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı’daki eyalet sisteminin yerel özerklik ile merkezi otorite arasındaki dengeye etkisi, Tanzimat reformlarının merkezileşme eksenli yapısı, Cumhuriyetin erken dönemindeki güvenlik temelli bölgesel yönetim uygulamaları ve günümüzdeki kalkınma ajanslarının yerel kapasiteyi artırma işlevleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçlerin bölgesel yönetime etkileri, hem idari hem de ekonomik açıdan ele alınmış; bölgeselleşmenin üniter yapıyla nasıl bir uyum veya gerilim oluşturduğu tartışılmıştır. Mevcut çalışma, Türkiye’nin bölgesel yönetim deneyimlerini tarihsel ve kurumsal bağlamda analiz ederek, bu deneyimlerin günümüz idari yapısına etkilerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

4. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA BÖLGE VE MERKEZİYETÇİLİK

Osmanlı İmparatorluğu’nda idari yapı, 16. yüzyıldan itibaren eyalet sistemi temelinde şekillenmiş ve bu sistem, imparatorluğun geniş coğrafyasını yönetme ihtiyacına cevap vermiştir. Eyaletler, sancaklara ayrılmış; sancaklar ise yerel beyler ya da merkezden atanan sancak beyleri tarafından idare edilmiştir. Bu yapı, yerel düzeyde sınırlı bir özerkliği mümkün kılarken, aynı zamanda merkezin siyasi ve mali denetimini sürdürmesine imkân tanımıştır (Kunt, 1978: 141). Eyalet

sistemi, vergi toplama, asker sevki ve adli düzenin sağlanması gibi temel devlet işlevlerini organize etmek amacıyla kurulmuştur. Ancak taşrada güç kazanan yerel eşraf ve ayanlar, özellikle 17. yüzyıldan itibaren, merkezî otoritenin etkisini azaltan bir unsur haline gelmiştir (İnalçık, 1994: 145).

Eyalet sisteminin sunduğu yönetim modeli, çok uluslu ve çok dinli Osmanlı toplumuna esnek bir idari yapı sunarken, bu özerklik, zamanla merkezin siyasi ve mali öncelikleriyle sınırlandırılmıştır. Sancak beyleri, merkez tarafından atanmış memurlar olarak hem yerel yönetim görevlerini yerine getirmiş hem de devletin vergi ve askerî ihtiyaçlarını karşılamıştır (Faroqhi, 1999: 203). Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda ayanların giderek artan etkisi, merkezi otoriteyi zayıflatmış ve bu durum, reform ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Özellikle II. Mahmud döneminde (1808-1839), ayanların yetkileri kısıtlanmış ve taşra idaresi doğrudan merkeze bağlanarak merkezîleşme sürecinin ilk kurumsal adımları atılmıştır (Karpas, 1972: 15).

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı'da merkezîleşme politikalarının dönüm noktası olmuştur. Bu reform süreci, idari yapıyı modernize etmeyi ve merkezî otoriteyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile eyalet sistemi terk edilerek, Fransa'daki *département* modelinden esinlenen vilayet sistemi benimsenmiştir (Çadırcı, 1988b: 1220). Yeni sistemde valilerin yetkileri artırılmış; taşra yönetimi daha hiyerarşik ve standart bir yapıya kavuşmuştur. Valiler, merkezden atanan üst düzey bürokratlar olarak hem idari hem de mali konularda yetkilendirilmiş, böylece merkez ile taşra arasındaki bağ güçlendirilmiştir (Ortaylı, 1994: 87). 1850'lerden itibaren belediyelerin kurulmasıyla yerel yönetimler kurumsal bir kimlik kazanmış; ancak bu yapılar, merkezin sıkı denetimi altında sınırlı yetkilerle faaliyet göstermiştir (Toprak, 1990: 55).

Tanzimat reformları, Osmanlı'nın idari, mali ve siyasi krizlerine karşı geliştirilmiş; fakat bu reformlar, yerel özerkliği sınırlandırarak merkezîleşmeyi derinleştirmiştir. Vilayet sistemi, bölgesel çeşitliliği dikkate almak yerine, idari birimlerin homojenleştirilmesini hedeflemiş ve yerel dinamiklerin yönetime katılımını sınırlamıştır (Barkan, 1980: 258). Özellikle farklı etnik ve mezhepsel yapıların bulunduğu bölgelerde, yerel koşullara özgü düzenlemeler yerine tek tip idari modelin uygulanması, bölgesel özerklik kapasitesini zayıflatmıştır. Bu durum, imparatorluğun son döneminde bölgesel yönetimlerin merkeze bağımlı hale gelmesine neden olmuş ve Cumhuriyet döneminde devam edecek merkezî idari yapının temelini oluşturmuştur.

Osmanlı'daki bu dönüşüm süreci, taşra ile merkez arasında daha sıkı bir idari ve mali bağ kurulmasını sağlamış; fakat yerel aktörlerin karar alma süreçlerine katılımını sınırlamıştır. Tanzimat ile birlikte eyalet sisteminin sunduğu özerklik ortadan kalkmış; yerini, merkezî denetime tabi bir il yapısı almıştır. Bu gelişme, bölgesel çeşitliliğin yönetsel süreçlerdeki etkisini azaltmış; idari bütünlüğü sağlama adına üniter yapının öncelenmesine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte bu merkezîleşmiş model daha kurumsal bir yapıya bürünmüş; bölgesel yönetim, üniter devletin temel ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır (Heper, 1985: 251). Bu bağlamda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan merkezîleşme süreci, Türkiye'de merkez-yerel ilişkilerini anlamada tarihsel bir arka plan sunmakta; bölgesel yönetimlerin dönüşümünü kavramada temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

5. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BÖLGESEL YÖNETİM DENEYİMLERİ

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte bölgesel yönetim anlayışı, Osmanlı'dan devralınan merkeziyetçi geleneğin üzerine inşa edilmiş ve yeni rejimin üniter devlet yapısı çerçevesinde

yeniden tanımlanmıştır. 1921 Anayasası, yerel yönetim birimlerine sınırlı düzeyde özerklik tanımış; bu dönemde il özel idareleri ve belediyeler gibi yapılar, kısıtlı da olsa karar alma yetkisine sahip olmuşlardır (Gözler, 2018: 174). Ancak 1924 Anayasası, bu özerkliği büyük ölçüde ortadan kaldırarak yerel yönetimlerin yetkilerini merkeze bağlamış ve idari bütünlüğü esas alan bir yönetim modeli benimsemiştir (Heper, 1985: 251). Bu dönüşüm, erken Cumhuriyet döneminde üniter yapıyı tahkim etme çabasının kurumsal bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

1927 yılında kurulan umumi müfettişlikler, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde devlet otoritesini pekiştirmeye yönelik olarak tasarlanmış; bölgesel düzeyde güvenlik odaklı bir yönetsel müdahale aracı olarak işlev görmüştür. Umumi müfettişlik makamı, valiliklere kıyasla daha kapsamlı yetkilere sahip olmuş ve doğrudan İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet yürütmüştür (Dursun, 1998: 191). Özellikle Şeyh Said İsyanı gibi gelişmelerin ardından bu yapı, bölgesel istikrarı sağlama ve merkezi kontrolü artırma hedefiyle uygulamaya konmuştur. Umumi müfettişler, idari, mali ve güvenlik alanlarında geniş yetkilerle donatılmış; bu durum, yerel toplulukların karar alma süreçlerine katılımını sınırlandırarak merkezî otoritenin bölgedeki etkisini artırmıştır (Koçak, 2003: 311). Örneğin, Doğu Anadolu’daki uygulamalar, genellikle yerel ihtiyaçlar yerine merkezî önceliklere göre şekillenmiştir.

1960’lardan itibaren, bölge kavramı, yalnızca idari bir birim olarak değil, ekonomik ve sosyal kalkınmanın aracı olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) aracılığıyla hazırlanan kalkınma planlarında, bölgesel eşitsizlikleri azaltma hedefi ön plana çıkmıştır (Tekeli, 2008: 39). Özellikle GAP, bu stratejinin kapsamlı bir uygulaması niteliğindedir. GAP, sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda bölgedeki toplumsal yapının modernleşmesini ve ulusal bütünleşmenin sağlanmasını amaçlamıştır (Apan, 2004: 45). Ancak, merkezi planlama ve uygulama mekanizmalarının ağırlığı, yerel katılım olanaklarını sınırlamış ve yerel aktörlerin karar alma süreçlerindeki etkisini azaltmıştır (Bağlı ve Özdemir, 2011: 27).

1980 askeri darbesi sonrasında kurulan Olağanüstü Hal (OHAL) Bölge Valiliği, bölgesel yönetimin güvenlik eksenli bir başka örneği olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu’da artan güvenlik sorunlarına karşı alınan bu önlem, bölge valilerine olağanüstü yetkiler tanıyarak merkezî otoriteyi daha da güçlendirmiştir. OHAL rejimi altında, yerel yönetimlerin yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmış; merkezi yönetimin aldığı kararlar, doğrudan bölgesel uygulamaya konulmuştur. Bu model, demokratik katılımı ve yerel temsili zayıflatmış; yerel toplulukların yönetsel kararlara etkisi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Eryılmaz, 2011: 394).

Öte yandan, Cumhuriyet dönemi bölgesel yönetim uygulamaları yalnızca güvenlik odaklı değildir. Kamu hizmetlerinin taşra düzeyinde sunulmasında da bölge ölçeği önemli bir işleve sahip olmuştur. Sağlık, eğitim, ulaşım ve altyapı hizmetleri, genellikle bölge müdürlükleri aracılığıyla organize edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2005: 59). Örneğin, Sağlık Bakanlığı’nın bölge hastaneleri, Milli Eğitim Bakanlığı’nın bölge okulları ve Karayolları Genel Müdürlüğü’nün bölge teşkilatları, bu idari kademelerin işlevsel yönünü ortaya koymaktadır. Ancak bu yapıların tümü, merkezî karar alma süreçlerine sıkı biçimde bağlı kalmış; yerel yönetimlerin bu süreçlerdeki rolü sınırlı düzeyde kalmıştır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminde bölgesel yönetim uygulamaları, güvenlik ve kalkınma hedefleri etrafında şekillenmiş; ancak her iki durumda da yerel özerklik, genellikle merkezî denetimin gölgesinde kalmıştır. Bu yönüyle bölgesel yönetim, üniter devlet yapısının bütünlük anlayışı ile uyumlu biçimde kurgulanmış; demokratik katılım mekanizmaları ve yerel inisiyatifler çoğunlukla ikincil planda değerlendirilmiştir.

6. PLANLAMA, KALKINMA VE BÖLGESELLEŞME

Cumhuriyet döneminde bölgeselleşme, ekonomik kalkınma hedefleriyle bütünleşerek merkez-yerel ilişkilerini yeniden şekillendiren önemli bir politika alanına dönüşmüştür. 1960'lı yıllarda DPT aracılığıyla hazırlanan kalkınma planları, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasını, sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesini ve altyapı gelişimini de hedeflemiştir (Tekeli, 2008: 39). Ancak bu süreçte merkezîyetçi planlama yaklaşımı ağırlık kazanmış, yerel aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılımı sınırlı kalmıştır (Heper, 1985: 252). Bu genel çerçeve, GAP ve Kalkınma Ajansları gibi uygulamalarla birlikte çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Türkiye'nin AB üyelik süreci, bölgesel kalkınma politikalarında yeni yönelimlerin önünü açmıştır. AB'ye katılım süreci, Türkiye'de yerel ve bölgesel yönetim anlayışının yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda yerel yönetimlerin kapasitelerinin artırılması, katılımcılık ilkelerine dayalı yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir (T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2016). AB'nin NUTS sınıflandırmasına uygun istatistikî bölgelerin oluşturulmasıyla birlikte 5449 sayılı Kanun ile Kalkınma Ajansları kurulmuştur (T.C. Resmî Gazete, 2006). Bu ajanslar, bölgelerde proje destekleri sunmak, yatırım ortamını iyileştirmek ve yerel potansiyelleri harekete geçirmek amacıyla tasarlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2005: 59). Kalkınma Ajansları'nın faaliyet raporları, ajansların yerel ekonomik potansiyelleri destekleme amacına rağmen karar alma süreçlerinde merkezi hükümetin etkisinin güçlü biçimde sürdüğünü göstermektedir (İZKA, 2019; MARKA, 2021). Karar alma süreçlerinde merkezi idarenin temsilcilerinin ağırlığı ve demokratik katılım mekanizmalarının zayıflığı, Kalkınma Ajanslarının yerel özerklikten çok merkezi kontrol aracı olduğu yönünde eleştirilmiştir (Avaner, 2005: 243).

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun, büyükşehir belediyelerinin sayısını artırarak il özel idarelerini bu illerde kaldırmış ve köylerin mahalleye dönüştürülmesini öngörmüştür. Bu dönüşüm, kırsal yönetim yapısını köklü biçimde değiştirirken, "bölgeselleşme mi yoksa yeniden merkezîleşme mi?" tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Yerel demokrasi, hizmete erişim ve yönetsel temsil açısından farklı değerlendirmeler gündeme gelmiştir. Bazı yorumlara göre, bu model büyükşehir ölçeğinde hizmetleri birleştirerek idari etkinliği artırmayı amaçlarken, diğer görüşler ise kırsal özerkliğin zayıfladığını ve yerelleşmenin gerilediğini savunmuştur.

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte kalkınma politikalarının eşgüdümünden sorumlu ana kurum Strateji ve Bütçe Başkanlığı olmuştur. Bölgesel kalkınma politikalarının yönetimi daha merkezi bir yapıya kavuşsa da Kalkınma Bakanlığı'nın kapatılması ve planlama yetkisinin Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na devredilmesi, karar alma süreçlerinde siyasi merkezîleşmeyi artıran bir unsur olmuştur. Yönetim ve siyaset bütünleşmesine yönelik gerçekleşen politikalar sonucunda planlama işlevi devam etmesine karşın, demokratik temsil ve yerel katılım açısından çeşitli sınırlamalar ortaya çıkmıştır.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda da bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine dönük hedefler belirlemiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminde bölgeselleşme, ekonomik kalkınma ve toplumsal bütünleşme gibi hedeflerle yapılandırılmış; ancak uygulamada merkezî denetim ağırlığını korumuştur. GAP gibi projeler ve Kalkınma Ajansları, bölgesel kalkınma araçları olarak önemli roller üstlenmiş; ancak gerek 6360 sayılı yasa gerekse 2018 sonrası yapı, bu süreçlerin yerelleşme değil, merkezîleşmenin teknik biçimleri olarak değerlendirilmesine yol

açmıştır. Türkiye'nin bölgesel kalkınma deneyimi, üniter devlet yapısının sınırları içinde şekillenmiş; yerel özerklik talepleri ise çoğu zaman ikinci planda kalmıştır.

Söz konusu dönüşüm, AB Yerellik İlkesi bağlamında değerlendirildiğinde, karar alma süreçlerinin merkezde yoğunlaşması demokratik katılım olanaklarını zayıflatmakta; yerel aktörlerin planlama süreçlerindeki temsil kapasitesini sınırlı kılmaktadır. Kalkınma Ajansları'nın yerel potansiyeli harekete geçirme işlevi, stratejik yönlendirmede Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın mutlak belirleyiciliği karşısında görece sınırlı kalmaktadır. Böylece bölgesel kalkınma araçları, AB normlarında öngörülen çok düzeyli yönetim yaklaşımından ziyade, merkezden denetlenen teknik mekanizmalar biçiminde uygulanmaktadır.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye’de bölgeselleşme olgusu, tarihsel olarak çoğunlukla merkeziyetçi devlet yapısının sınırları içinde biçimlenmiş ve dönemsel olarak farklı güvenlik, kalkınma ve yönetim öncelikleri doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan çizgide bölge, idari bir kademe olarak işlev görmüş; ancak yerel özerklik çoğu zaman merkezî bütünlük anlayışına bağlı olarak sınırlı tutulmuştur.

Planlı kalkınma döneminde DPT aracılığıyla uygulanan kalkınma planları, bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemiş ancak bu süreçte merkezî planlama yaklaşımı baskın kalmıştır. GAP gibi çok boyutlu örnekler, kalkınmanın sadece ekonomik değil sosyal bütünleşme amacına da hizmet etmesini hedeflemiş olsa da yerel katılımın sınırlı kalması eleştirilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren Kalkınma Ajansları modeliyle, AB uyum süreciyle paralel biçimde yerel potansiyelin harekete geçirilmesi amaçlanmıştır. Ancak uygulamada karar alma süreçlerinde yine merkezî otoritenin belirleyici olması, katılımcı yönetim beklentilerini sınırlamaktadır.

Türkiye’nin bu tecrübesi, bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında benzer yönler taşımaktadır. Örneğin Bulgaristan’da da kalkınma ajansları, AB fonlarını bölgesel ölçekte daha etkin kullanmak amacıyla yerel yönetimleri, iş dünyasını ve sivil toplumu bir araya getiren yapılar olarak kurulmuştur (Avaner ve Fedai, 2023: 28). Altı idari bölgede faaliyet gösteren Bulgaristan ajansları, bölgesel kalkınmayı istihdamı artırma, iş geliştirme ve bölgesel kaynakları etkin kullanma gibi hedeflerle desteklemektedir. Ancak Bulgaristan örneğinde de finansal bağımlılığın merkezi düzeyde devam etmesi ve karar yetkisinin büyük ölçüde merkezi hükümette kalması, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde tam bir özerklik sağlanamaması sonucunu doğurmuştur (Avaner ve Fedai, 2023: 31). Bu durum, Türkiye’deki Kalkınma Ajansları modeliyle benzer sınırlılıkları paylaşmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, Türkiye’nin üniter devlet yapısı içinde bölge ve bölgeselleşme olgusunun temelde idari bakımdan merkezîleşmeyi pekiştiren, ekonomik bakımdan ise kalkınma ve bölgesel eşitsizlikleri azaltma amacına hizmet eden bir araç olarak kurgulandığını göstermektedir. Tarihsel ve kurumsal dinamikler değerlendirildiğinde, yerel aktörlerin katılımını artırma söylemine rağmen karar alma süreçlerinde merkeziyetçi yapı baskın kalmış; bölgeselleşme, demokratik yerelleşmeden çok merkezden planlanan bir kalkınma stratejisi olarak şekillenmiştir.

Türkiye’de bölgeselleşme tartışmalarının bundan sonraki süreçte demokratik katılım, yerel kapasitelerin geliştirilmesi ve kaynak kullanımında şeffaflık boyutlarını gözeterek yeniden ele alınması önem taşımaktadır. Kalkınma Ajansları’nın işleyişinde yerel aktörlerin karar mekanizmalarına gerçek anlamda katılımı sağlanabilir, bölge bazlı vergi gelirleri veya farklı finansman araçlarıyla yerel finansal bağımsızlık desteklenebilir. Böylece bölgesel kalkınma

politikaları, merkezi bütünlük ile yerel ihtiyaçlar arasında daha dengeli bir yapıya kavuşabilecektir.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin bölgeselleşme deneyimi, tarihsel süreklilik içinde merkezi yapının korunduğu, yerel düzeyde ise etkili mekanizmaların geliştirilmesinin hâlâ önemli bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Karşılaştırmalı örnekler, bölge ölçeğinde gerçek anlamda katılımcı, esnek ve hesap verebilir modellerin mümkün olduğunu göstermesi bağlamında önemlidir. Bu doğrultuda atılacak adımlar, üniter yapının bütünlüğünü zedelemeyen, bölgesel farklılıkları dengeleyen ve yerel kalkınma potansiyelini güçlendiren bir yaklaşımın önünü açabilecektir.

KAYNAKÇA

- Apan, A. (2004). Bölge kavramı ve bölgesel kalkınma ajansları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13(4), 1-15.
- Avaner, T. (2005). BKA siyasal rejim sorunu yaratır mı? İçinde M. Turan (Ed.), *Bölge kalkınma ajansları: Nedir ne değildir?* (ss. 239-263). Paragraf Yayınevi.
- Avaner, T. ve Fedai, R. (2023). Doğu ve batı arasında bir arayış: Bulgaristan'ın Avrupalılaşması ve bir araç olarak kalkınma ajansları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 9(2-1), KAYFOR23 Özel Sayı, 26-41.
- Bağlı, M., & Özdemir, S. (2011). GAP'ın sosyo-ekonomik etkileri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 45-60.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türkiye'de toprak meselesi. Gözlem Yayınları.
- Çadırcı, M. (1988a). Tanzimat'ın ilanı sıralarında Türkiye'de yönetim (1839-1856). *Belleten*, 51(201), 1215-1240.
- Çadırcı, M. (1988b). Tanzimat döneminde Türkiye'de yönetim (1839-1856). *Belleten*, 52(203), 601-626.
- Dursun, D. (1998). Türkiye'de yerel yönetimlerin doğuşu ve siyasî-idarî gelişme. İçinde D. Dursun & H. Al (Eds.), *Türkiye'de yönetim geleneği* (ss. 45-70). İlke Yayını.
- DPT. (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Eryılmaz, B. (2011). Kamu yönetimi: Kavramlar, kurumlar, süreçler. İmaj Yayınevi.
- European Commission. (2007). Turkey 2007 Progress Report. Brussels: EU Enlargement Strategy Paper. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu> (Erişim tarihi: 16.05.2025)
- Faroghı, S. (1999). Osmanlı'da kentler ve kentliler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gözler, K. (2018). Türk anayasa hukuku. Ekin Basım Yayın.
- Heper, M. (1985). The state tradition in Turkey. Eothen Press.
- İnalcık, H. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi. Eren Yayıncılık.
- İzmir Kalkınma Ajansı. (2021). 2020 Yılı Faaliyet Raporu. İzmir: İZKA Yayınları.
- Karpat, K. H. (1972). The transformation of the Ottoman state, 1789-1908. *International Journal of Middle East Studies*, 3(3), 243-281.
- Koçak, C. (2003). Türkiye'de millî şef dönemi (1938-1945). İletişim Yayınları.
- Kunt, M. (1978). Sancaktan eyalete: 1560-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Köseçik, M. (2006). Yerel ve bölgesel yönetimler açısından Avrupa Birliği bütünleşme süreci ve anayasası. İçinde H. Özgür & B. Parlak (Eds.), *Avrupa perspektifinde yerel yönetimler* (ss. 123-145). Alfa Aktüel.
- MARKA, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2021). 2021 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://marka.org.tr> (Erişim tarihi: 20.04.2025)

- Mesçioğlu Fedai, M. (2025). Yerinden Yönetimden Avrupa Normlarına: AB Yerellik İlkesi ve Türkiye. ÇOMÜ LJAR, 6(11), 32–39.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e yerel yönetim geleneği. Hil Yayın.
- Ortaylı, İ. (1994). Tanzimat devri ve sonrası idarî teşkilât. İçinde E. İhsanoğlu (Ed.), Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi (Cilt 1, ss. 283–334). IRCICA.
- Tekeli, İ. (2008). Türkiye’de bölgesel eşitsizlik ve bölge planlama yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2005). Avrupa Birliği, Türkiye ve yerellik (2. baskı). Ümit Yayıncılık.
- T.C. Resmî Gazete. (2006). 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5449&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 28.05.2025).
- T.C. GAP İdaresi Başkanlığı. (2008). GAP Eylem Planı 2008–2012. Şanlıurfa.
- T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı. (2016). Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Yerel ve Bölgesel Yönetişim Raporu. Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019–2023). Ankara.
- Toprak, Z. (1990). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e şehremaneti. İçinde Türk belediyeçiliğinde 60. yıl uluslararası sempozyum bildiriler ve tartışmalar (ss. 45–60). Metropol İmar A.Ş. Yayınları.

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışma tek yazarlıdır.